KRÓNIKA

A BOHÓC SORSA

Heinrich Böll új regényt írt, s ebben — mint többi művében is — a társadalom hibáiról szól. A regény címe: *Ansichten eines Clowns* (Egy bohóc nézetei). Egy fiatalember vallomása ez a könyv, egy olyan fiatalé, aki összeütközésbe került a huszadik század embertelen, szennyes valóságával.

A fiatalember, akiről a könyv szól, jó házból való, de elhagyta szüleit. Valaha tehetséges komikus volt, de már a regény kezdetén nem az, körútjai egyhangú turnék lettek, műsora elavult, a komoly színházak már nem szerződtetik, különféle egyesületekben vendégszerepel, a bolondot játssza meg, s megaláztatásokban van része. De ez az ő rejtett célja; a polgári élet porondjának peremére akar kerülni, hogy mindent áttekinthessen és mindennel szembeszegülhessen, akárcsak Böll egyik előző regényének, az ... *und sagte kein einziges Wort* (... és egy szót sem szólt) hőse, aki lemondott minden kényelemről és minden kötelezettségről a társadalom iránt, csak hogy független lehessen. A bohóc drága árat fizet játékáért: amikor utolsó körútjáról visszatér Bonnba, ügynöke azt ajánlja neki, hogy egy ideig ne lépjen fel; menyasszonya elhagyja, egy garas nélkül marad. Ekkor elhívja magához mindazokat, akik segíthetnének rajta: szüleit, testvérét, aki egy szerzetesrendbe lépett be, néhány barátját — katolikus értelmiségieket, egy szónokot és egy pártfunkcionáriust, valamint egy volt nácit, aki nem változott meg a hitleri idők óta, de a múltat elfelejtette. Mindenkitől jó tanácsokat kap, pénzt azonban senkitől. Ez az összeütközés a kívánságok és a valóság, a szavak és a tettek között jó alkalom, hogy Böll bemutassa azt a hazugságot, amely a Német Szövetségi Köztársaság összes rétegein eluralkodott. A moralista regényíró épp ezt akarta: leleplezni a hazugságot, szembeállítani vele az igazságot. A bohóc esetében az igazság lesújtó: egy színház sem szerződteti már, s ezért elhatározta, hogy az utcán lép fel. Álarccal az arcán, bohócruhában kiáll a ház elé. Bonnban épp akkor karnevál van, s az álarcok sokaságában az övé csak valamivel tökéletesebb a többinél. A bohóc végérvényesen vereséget szenvedett. A regény végén pénz hull a kalapjába: az első koldusfillér.

IRODALOM ÉS MORALIZÁLÁS

Az erkölcsi kérdések feszegetése zsákutcába vezetheti a regényírót, ha célja a moralizálás, s nincs ihlete. Ez történt Hans-Joachim Backhaus keletnémet íróval is. A *Neue Deutsche Literatur* című folyóirat részletet közöl regényéből, melynek címe *Abseits der Städte* (Távol a városoktól). A szerző jegyzetéből megtudjuk, hogy regényét 1961 novemberében írta, egy másik regény után, mellyel nem volt megelégedve. Elégedetlensége abból eredt, hogy rájött: írás közben elefántcsonttoronyba zárkózott, pontosabban: elrejtőzött túlzott önbizalma mögé, melyet munkásszármazása kölcsönzött neki. Az új regényben, szerinte, közelebb került a valósághoz. Művészekkel, művészeti problémákkal foglalkozik ebben a művében. A regény központi alakja egy fiatal festő és idősebb kollégája, Rudolf Stryj. A fiatalabb az idilleknek szentelte magát, az idősebbet pedig elringatta forradalmi múltja. Annak illusztrálására, mit eredményezett ez a konstrukció, idézünk a regényből:

„Rudolf Stryj mögött nehéz, teljes koncentráltságot igénylő munkában eltöltött hónapok feküdtek. Új festménye, melyben művészi alkotásának csúcsát elérte, a „Kihallgatás a fallangisták előtt," majdnem készen állt. Az utóbbi hetekben a festő állandó lázban élt, s ez az állapot több volt, mint amit evvel a szóval ki lehet fejezni: feszültség. Műterme is a kihallgatás jegyében állt, része volt a festő lázának. A jobb áttekintés kedvéért a művész teleaggatta műterme falait a kép előtanulmányaival, vázlataival. A „Kihallgatás" uralkodott a festőn, lakásán, ez volt gondolkodásának és érzéseinek középpontja. Míg az utolsó simításokat végezte — a túlzott ellentétek enyhítése, a halvány részletek kiemelése —, Stryj mind fáradtabb, lankadtabb lett. Hátralépett, és távolabbról szemlélte művét. A képen a félhomály hangulata uralkodott. A festő különösen arra ügyelt, hogy a két csoport — a vallatók és a kihallgatottak — viszonya ne öltse a fekete-fehér ellentétére építő festészet kifejezését. A fallangisták sötétben ültek, reflektoruk fénye a kihallgatottakra hullott. A szimbolikus kontraszt így a valóságon alapult. A fallangisták arcát még mindig eltorzította a gyűlölet, s a foglyok halálvárása még túl patetikus volt. Ezen is enyhíteni kell. A csoportok ellentéte nem mutatkozik meg első pillantásra és kívülről; a munkának ebben a fázisában elegendő néhány vonás, néhány szín enyhítése, s világosan láthatóvá válik a jó és a rossz közötti szakadék."

MÁRAMAROSSZIGETTŐL A SZERENCSE VÁROSÁIG

A sok francia irodalmi díj között van egy, amelyet minden évben egy franciául író nem francia írónak ítélnek oda — a Prix de l'universalité de la langue francaise. Az idén ezt a díjat Elie Wiesel kapta. Ez a név bizonyára ismeretlen olvasóink előtt, részletesebben bemutatjuk hát a különös sorsú író életútját.

Wiesel Erdélyben, Máramarosszigeten született. A városka lakosságának nagy többsége zsidó volt. Elie is zsidó család sarja, ortodox környezetben nőtt fel, apja rabbinak szánta. 1944-ig Máramarossziget a világtól elszigetelve élte a maga életét, lakosai nem ismerték a borzalmakat, melyek már végigvonultak

Európa legtöbb országán. Ekkor azonban megjelentek a nácik, s lelakatolt vagonokban Birkenauba szállították a város zsidó polgárait. A tizenöt éves Elie-t elszakították édesanyjától és nővéreitől; apjával aludt a férfiak barakkjának egyik ágyán, s tanúja volt, amint édesapja éhenhal. Egyedül maradt, s egyik táborból a másikba hurcolták. Buchenwaldban érte a felszabadulás, 400 hasonló sorsú gyermekkel együtt.

A *Figaro Littéraire*-nek adott nyilatkozata szerint Wiesel a felszabaduláskor meg volt győződve, hogy családjából senki sem maradt élve, ezért beleegyezett, hogy Franciaországba telepítsék. A gyerekeket a d'Ecouy kastélyban helyezték el, Normandiában. „Újságírók jöttek — mondta az író —, lefényképeztek bennünket. Én addig nem tudtam, mi az újság... Két nővérem ugyancsak túlélte a borzalmakat, s ők is Franciaországban voltak. Látták fényképemet az újságban, s mi újra találkoztunk. Tizenhét éves voltam ekkor, s beiratkoztam a Sorbonne-ra."

Wiesel ma New Yorkban él, s egy izraeli napilap amerikai tudósítója, ezenkívül a legnagyobb zsidó napilap, a *Jewish Daily Forward* irodalmi kritikusa. Könyveit franciául írja. Arra a kérdésre, hogy miért ír franciául, azt válaszolta: „Kétségtelenül azért, mert amikor kijöttem a haláltáborból, annyira el voltam keseredve, hogy ki akartam irtani magamból gyermekkorom minden szavát. Most már franciául is gondolkodom." Wiesel mégsem hiszi, hogy meg tud szabadulni gyermekkora emlékeitől. „Állandóan kutatom a vallások történetét — mondja. — Néha — összeszorított fogakkal — elmegyek a zsinagógába. Mert nem tehetem, hogy ne vádoljam meg az úristent. Miért ismerték meg a zsidók néhány év alatt a szörnyűségek mélyét s a dicsőség csúcsait? Miért kellett Izrael államnak Auschwitz tüzéből megszületnie? Jól tudom, hogy a szélsőséges rossz a felszabadulást tartogatta, de ezt nem akarom elismerni."

Ezek a dilemmák határozzák meg Wiesel irodalmi munkásságát is. Eddig a következő művei jelentek meg: *La nuit* (Az éjszaka) — a haláltáborokról, *L'Aube* (Hajnal), *Le Jour* (A nap), *La Ville de la chance* (A szerencse városa) — amely nemrég jutott az olvasók kezéhez. A szerző, úgy látszik, nem tartja különösen jelentősnek regényeinek formai tulajdonságait, fontosabbnak tekinti lényegüket, amely kissé kívül esik az irodalmon. „Minden könyvem — mondja Wiesel — előkészíti a következőt. *Az éjszaka* annak a megállapítása, hogy az isten halott. Mivel az isten halott, valamit teremteni kell az ember kezével: így keletkezett Izrael állam — ez a *Hajnal* témája. Az építés azonban nem elegendő, megírtam hát *A napot*, melyben felteszem a kérdést: miért élünk? *A szerencse városa*ban merül fel a következő kérdés: miért ne meneküljünk az őrületbe? (Mindig szerettem őrülteket szerepeltetni történeteimben.) Tehát könyveim egymáshoz kapcsolódnak. Mégis, mindegyikük egy-egy becsukódó ajtó."

REGÉNY A FELSŐ TÍZEZERRŐL

Korunk írói mindinkább az emberi lélek és sors kérdései felé fordulnak, s csak nagyon kevesen merítik műveik ihletét, témáját az úgynevezett társadalmi életből. Az utóbbiak közé tartozik John O'Hara amerikai író, aki előrehaladott kora ellenére, évente legalább egy új könyvet ír meg.

Legújabb műve egy regény, a címe: *Elisabeth Appleton.* A regény hőse egy gazdag amerikai családból származó lány, aki egy csinos és közepes tehetségű egyetemi tanárhoz megy feleségül. Elisabeth rendkívül éles eszű, erős akaratú nő, s hamar rájön, hogy férje nem olyan, amilyennek ő hitte. A férfi nézetei liberálisak, a New Deal híve, de jobban kedveli a deklarációkat, mint az igazság kutatását. Mellékesen megjegyezzük, hogy O'Hara hősei eddig mindig szomjasan keresték az igazságot, s nem voltak doktrinérek. Röviddel házasságkötése után Elisabeth viszonyt kezd egy hiú, de intelligens férfival, aki ahhoz a társadalmi osztályhoz tartozik, melyből a fiatalasszony származik; csupán így kerülhet vissza azok körébe, akiket férje akadémiai társaságának kedvéért elhagyott.

A háború kitörése nem vet véget a viszonynak, de a háború befejezése után Elisabeth elhatározza, hogy szakít szeretőjével, s teljesen férjének szenteli magát, s azt tűzi ki maga elé célul, hogy fényes karriert biztosítson neki. Nem sikerül férjét megválasztatnia a college elnökévé, de békében, nyugodtan élnek; így végződik a regény: kedves, barátságos légkörben.

A *Saturday Review* kritikusa szerint ez a befejezés megkülönbözteti az *Elisabeth Appletont* O'Hara többi regényétől. Megszokott dolog ugyanis, hogy a szerző regényeiben az anarchista elemeknek és a társadalmi rendnek az összeütközése tragikus véget ér. Ez azonban csak egy változata az örök témának: az amerikai felső tízezer életének. O'Hara kitűnően ismeri ezt a réteget, életének mechanizmusát, nyelvét, úgyhogy leírásában remekel. A kritika kiemeli, hogy O'Hara kitűnően ismeri az amerikai egyetemek életét is, a cselszövéseket, választási visszaéléseket, az adminisztráció álláspontját az egyetemisták szerelmi életével szemben. A cikkíró szerint azok az olvasók, akik meg akarják ismerni a mai Amerika felső tízezrének életét, vegyék kezükbe O'Hara könyveit.

AMI A LOLITA ELŐTT VOLT...

Vladimir Nabokov nevére tulajdonképpen akkor figyelt fel az irodalmi világ, amikor *Lolita* című regénye megjelent. Ez a könyv annak idején nemcsak a „nemes pornográfia" híveit elégítette ki, hanem élénk vitát idézett elő a szerelem problémáiról. S a *Lolita* körül csapott zajban az emberek elfeledkeztek arról, hogy maga a szerző igen érdekes alak: orosz származású, később német, majd amerikai író lett. Első regénye angolul jelent meg *The Gift* (Az ajándék) címmel. Nabokov oroszul írta meg, s a fordításban neki is jelentős szerepe volt.

Huszonhat évvel ezelőtt történt ez, az író akkor Németországban élt emigrációban. A regény hőse Fjodor Godunov-Csergyincev herceg, Berlinben élő orosz emigráns, húszéves, s célja, hogy kiadja verseit és prózai írásait, közben beleszeret egy német lányba. A regényben nem érezhető a honvágy, annyi emigráns művének állandó, jellegzetes tünete. A hős ironikusan viszonylik mind az új, „ostoba német" környezethez, mind pedig honfitársaihoz, akikről azt állítja, hogy vakok, mint Milton, süketek, mint Beethoven, s buták, mint a sötét éjszaka. A herceg nyelvtanfolyamokat vezet, s Csernisevszkij életrajzát írja. Az, amit készülő könyvében a nagy orosz íróról elmond, arra készteti emigrációban élő földijeit, hogy indignáltan hátat fordítsanak neki. Csernisevszkijt a herceg végigkíséri életútján, kamaszkorától szibériai száműzetéséig, amikor egy folyó partján Marx *Tőkéjét* olvassa, s a könyv kitépett lapjaiból készített

papírhajókat bocsát a hullámokra. Ez az életrajz *Az ajándék* egy egész fejezetét tölti ki.

Maga Nabokov az állítja, hogy művének igazi hőse az orosz irodalom. Regénye Gogol komikus, romantikus világába tartozik, Csernisevszkij karikatúrája pedig nemcsak a szerző szeszélyének eredménye, hanem tiltakozása minden „provincializmus és filiszterség" ellen az orosz irodalomban. Nagy műfordítói tudásra, sőt ügyességre volt szükség, hogy ennek a sajátságos értelmi összefüggésnek idegen nyelven is legyen hatása. A *Time* szerint *Az ajándék* tele van nyelvi eredetiséggel, egész oldalai rímtelen angol tízesben vannak írva, alliterációi pedig meghökkentőek.

KRLEŽA — KORUNK IRODALMÁNAK FORRADALMÁRJA

A jugoszláv népek irodalma lassan elfoglalja méltó helyét az európaiak tudatában. Ennek egyik bizonyítéka a fordítások nagy száma, valamint az a megtiszteltetés, melyben íróink külföldön részesülnek. A *Welt und Wort* című német folyóirat például, Die kleine Notiz című rovatában, melyben a kulturális élet újdonságairól tájékoztatja, rövid írásokban, az olvasókat, szokatlanul hosszú cikket szentelt Krležának, hetvenedik születésnapja alkalmából.

„Krleža Jugoszláviában a legjelesebb írók egyike, külföldön azonban csak az utóbbi időben terjedt el hírneve — írja a lap. — A műkritikusok Céline-nel, Sartre-ral és Henry Millerrel hasonlítják össze, s a mai irodalom néhány nagy forradalmára közé sorolják." A *Welt und Wort* szerint Krleža legnagyobb műve a *Bankett Blitvában* című regény, amely nemsokára német nyelven is megjelenik. Krleža alkotásai közül külföldön a legnagyobb elismerést *Latinovicz Fülöp visszatérése* című regénye kapta.

"Krleža regényei — olvassuk a német folyóiratban — új tájat vezettek be az európai irodalomba: a horvát provinciát, a maga jellegzetes melankóliájával, a faluk időtlen álmosságával és a városok kispolgári szűkkeblűségével. Ez a vidék a regények szereplői intellektuális kétségbeesésének és nonkonformista lázadásának színtere. Gördülékeny párbeszédeivel Krleža a polgári reputáció hazug mítoszát és a disztingvált ostobaságot támadja. Ugyanakkor azonban megveti a proletár társadalmi ideológiát is. Talán nincs olyan téma, amellyel Krleža ne foglalkozott volna. Határtalan szorgalma kivételes tudással párosul. Krleža humanista, szellemes és rettenthetetlen vitázó, aki ugyanúgy tud beszélni Leninről, a forradalomról, a háborúról, mint Goyáról, Proustról, Shaw-ról vagy Rilkéről."

EGY FOLYÓIRAT HALÁLA

Nagyon sok folyóiratnak tiszavirágélete van: néhány szám után megszűnik; vagy pénzhiány, vagy a szerkesztők nézeteltérései miatt, vagy más okból kifolyólag számtalan folyóirat tűnt el örökre — többé-kevésbé észrevétlenül — az irodalmi és közéletből. Az *Arguments* című francia folyóirat hat évig jelent

meg — s most megszűnt. Pedig volt elegendő előfizetője, olvasója, sőt pénze is.

A folyóirat megszüntetését maguk a szerkesztők határozták el.

Az *Arguments* az 1956. évi lengyelországi és magyarországi események után indult meg. Harcot vállalt a sztalinizmus, dogmatizmus ellen. A szerkesztőség a XX. század emberének kulcskérdéseit veti fel, főleg politikai problémákkal foglalkozik, s keresi a nagy vallásrendszerek válságának okait. Szerintük a marxizmus is ezek közé a rendszerek közé tartozik.

A kezdeti lendület azonban nem tartott soká. Már 1959-ben „befagynak" egyes problémák. A lap felelős szerkesztője például azt vallja, hogy mást kell tenni: utazni, könyveket írni, előadásokat tartani, s nem folyóiratot szerkeszteni. Ez a véleményük a lap köré tömörülőknek is. A felelős szerkesztő szerint, mivel eltűnt az indulás láza, legokosabb és legbecsületesebb visszavonulni, megszűnni, mielőtt az *Arguments* egy maroknyi csalódott entellektüel vérszegény szócsövévé nem válik.

Kosztasz Axelosz főszerkesztő ezt írja a lapról: „Nekünk sehol sem volt helyünk. Nem voltunk se keresztények, se liberálisok, se szociáldemokraták, se haladóak, se anarchisták, se szürrealisták, se egzisztencialisták. Nem voltunk már marxisták sem — persze dogmatikusok, sztalinisták se. De még nem voltunk se írók, se egyetemi tanárok, se kutatók, se gondolkodók, se újságírók." S mivel m á r nem voltak azok, mint a többiek, társadalmi helyzetük tekintetében pedig m é g nem voltak azok, az *Arguments* munkatársai p o s z t m a r x i s t á k nak vallották magukat.

A zágrábi *Naše teme* című folyóirat az *Arguments* nézeteit és megszűnésének okait kommentálva megállapítja, hogy a posztmarxizmus és az antidogmatizmus nem ideológia. Híveinek tevékenysége a fennálló rend kritikájára szorítkozott, de ez a kritika igen enyhe volt. Az *Arguments* hat évfolyama különféle problémák gyűjteménye. Szó van itt a gondolatról és nyelvről, a dialektikáról, a korszerű regényről és a költészetről, a műbírálatról, az entellektüelekről, a szerelemről, a munkástanácsokról, a kapitalizmusról és szocializmusról, a francia munkásosztályról, a bürokráciáról, a jólétről stb. Amíg ezeket a kérdéseket fel lehetett vetni — a folyóirat megjelent. Amint kiapadt a forrás — eltűnt az ihlet is. Ugyanazt a témát nem lehet kétszer antidogmatikus módon tárgyalni. A lap munkatársai — mint posztmarxisták — nem világíthattak meg egy problémát több oldaláról, csak azt tehették, hogy felvetettek egy kérdést — s mentek tovább. Mélyebben nem foglalkozhattak vele, különben ugyanolyan szociológusok és konformisták lettek volna, mint a többi entellektüel.

Az *Arguments* megjelenése egybeesik munkatársainak „átmeneti időszakával". Szerepe a vigasztalás volt: egyrészt avval, hogy elégtételt adott munkatársainak, akik csalódtak, mivel a mai vallásrendszerek nem felelnek meg korunk éber szellemének, másrészt pedig azért, hogy az ember nem akkor jut bizonyos társadalmi pozícióra, amikor nem akar olyan lenni, amilyenek mások.

A folyóirat munkatársainak véleményét a főszerkesztő így fejezte ki: az *Arguments* megszűnése nem okoz bánatot, s nem szerez örömet. A *Naše teme* cikkírója egyetért evvel. A folyóirat ugyanis sohasem adhatott volna kielégítő feleletet korunk nagy kérdéseire, habár érdekes problémákkal foglalkozott.